

Fakultetsopponenten sammanfattar

ANDERS PERSSON

Sociologiska institutionen, Lunds universitet

Josefin Brüde Sundin – En riktig rektor. Om ledarskap, genus och skolkulturer (Linköping: Linköpings universitet, Institutionen för beteendevetenskap och lärande, 2007)

Den utbildningsvetenskapliga forskningen har ofta en normativ ton och lanserar idéer om hur skolan borde vara, hur undervisning borde bedrivas, hur människor borde lära och om hur skolor borde ledas. Jag anser att utbildningsvetenskaplig forskning borde vara mer empirisk och analytisk. I doktorsavhandlingen *En riktig rektor. Om ledarskap, genus och skolkulturer*, som Josefin Brüde Sundin disputerade på vid Linköpings universitet för en tid sedan, är en av poängerna just den icke-normativa ansatsen. Författaren gör sig inte till tolk för en eller annan idé om hur skolledare bör göra för att realisera statens målsättningar med skolan, utan hon har nära följt skolledare (en i 19 månader och två i två månader) i syfte att »fånga och förstå innebörden av och komplexiteten i att vara rektor» för att citera avhandlingens syfte och närmare bestämt låtit sig vägledas av tre frågor:

- Vad gör rektor i den vardagliga praktiken?
- Hur gestaltar sig rektors ledarskap?
- Varför ser rektors arbete och ledarskap ut som det gör?

Forskningsöversikt och perspektiv

I avhandlingens forskningsöversikt presenteras forskning om organisation, där författaren är mest intresserad av organisationskultur och forskning om ledarskap i genusperspektiv. De viktigaste slutsatserna av forskningsöversikten är dels att skolledarskapets vardag inte uppmärksammas särskilt mycket i skolledarforskningen, utan här har det snarare fokuserats på effektivitet och styrning, dels att skolledarforskningen ofta behandlar skolledarskap utan att fästa sig vid genus. Den forskning som trots allt betonar genus och skolledarskap pekar dels på vad det betyder att vara kvinna och ledare i manligt dominerade organisationsstrukturer, dels på skillnader mellan manliga och kvinnliga ledare. Det tomrum i forskningen som emellertid framträder tydligast efter forskningsgenomgången är skolledarskapets vardag.

I det kapitel som klargör avhandlingens perspektiv samlar författaren en del trådar rörande ledarskap och organisationskultur. Hon menar att det finns olika motiv för att göra organisationskulturstudier; främst effektivitetsskäl men ibland också en vilja att förstå med emancipatoriskt syfte. Dessutom finns forskning om organisationskultur som eftersträvar generell förståelse utan vare sig effektiviserings- eller emancipationsmotiv, och författaren placerar sig i denna kategori. Mot den bakgrunden presenteras tre olika synsätt inom organisationskulturforskningen som betecknas *integrationsperspektivet* (kultur resultat av konsensus), *differentieringsperspektivet* (konflikt mellan subkulturer) och *fragmenteringsperspektivet* (ömsom konsensus och konflikt beroende på situation). Författaren väljer att använda dessa perspektiv som linser genom vilka organisationen betraktas.

Författaren är också inspirerad av forskare som menar att organisationer kan ses som emotionella arenor och att känslor måste beaktas om man vill förstå individers agerande i organisationer. I sammanfattning fastnar hon för en beskrivning av känslor som ett »socialt klister», vilket kan »skapa eller rasera strukturer i organisationer». I perspektivkapitlet tas vidare genus upp och här är avhandlingens författare bland annat inspirerad av Joan Ackers olika dimensioner, utifrån vilka organisationer kan studeras, i korthet: genusarbetsdelning, föreställningar om denna, interaktion i genusperspektiv, individers identitetsuppfattning samt betydelsen av genus i skapandet av sociala strukturer i organisationen. Mot bakgrund av dessa sätt att se ledarskap, organisationskultur, emotionalitet och genus skapar sig författaren ett perspektiv som går ut på att ledarskap i hög grad handlar om att bygga enhet, ordning och mening.

Metod och empiri

I metodkapitlet beskriver författaren sitt arbetssätt som en explorativ kvalitativ ansats, inspirerad av etnografisk metod. Tre delstudier har gjorts: (i) det huvudsakliga fältarbetet som består av »skuggning» av en kvinnlig rektor i 19 månader, 2–3 halvdagar per vecka; (ii) två minifältarbeten under två månader, där en kvinnlig och en manlig rektor följts; och (iii) intervjuer med fyra rektorer. När det gäller studiens kvalitet och generaliserbarhet har författaren eftersträvat öppenhet och genomskinlighet i beskrivningen av studien för att läsaren själv ska kunna bedöma kvalitet och generaliserbarhet. Författaren menar att hennes studie bidrar med en ny nyans vad gäller rektorers verklighet i jämförelse med tidigare forskning. Detta betyder alltså att hon anser att resultaten har ett generellt värde, och inte endast är giltiga för det urval av rektorer som deltagit i studien.

Avhandlingens centrala empiriska kapitel är en beskrivning av Lilian, rektor i den första delstudien, och i synnerhet hennes rektorsvardag under ett drygt år. Framställningen bildar utgångspunkt för de tre följande analytiska kapitlen, vilka också bygger på resultat från de båda andra delstudierna.

Analys och resultat

I kapitlet »Att leda en skola» beskrivs skolledarskapets vardag och varför den gestaltar sig som den gör. En del välkända forskningsresultat bekräftas här, till

exempel rektorers fragmenterade arbete och reaktiva arbetssätt. Författaren beskriver exempelvis hur rektorn Ove blir avbruten sju gånger under 48 minuter, vilket innebär att han får 28 minuter över till den arbetsuppgift han hade planerat att utföra. En annan rektor bekräftar detta genom att beskriva sin arbetsdag som konfetti; den består av många små fragment. Men avhandlingsförfattarens poäng, och den tror jag är viktig, är inte att rektorn ständigt blir avbruten i och därmed förhindrad att utföra sitt egentliga arbete, utan att avbrotten utgörs av andra egentliga rektorsarbetsuppgifter.

Författaren lyfter i detta kapitel också fram en annan viktig aspekt av rektorsarbetet, nämligen relationer. Rektorsarbetet handlar i hög grad om att vara i och underhålla en mängd relationer med exempelvis lärare, elever och föräldrar. Vikten av att vara närvarande i verksamheten och tillgänglig understryks när det gäller relationsbyggandet, men också vilka personer som rektor har relationer med (t ex de »tunga namnen» på skolan).

I kapitlet om skolkulturer behandlas hur skolkultur påverkar skolledarskapet. Skolkultur ses som meningsbärande kulturella uttryck, exempelvis hur skolan fysiskt är inrättad, skolans ritualer och språkliga uttryck som till exempel metaforer. Skolan som emotionell arena behandlas också här och hur rektorerna hanterar den, vilket de företrädesvis gör genom känslöbehärskning. I kapitlet behandlas också mikropolitik och i synnerhet då två sätt att göra motstånd och störa relationen med rektor: att göra sig otillgänglig för kommunikation och att alliera sig med andra i opposition mot rektor.

I avhandlingens näst sista kapitel beskrivs genusordningen i skolan, vilken bland annat tar sig uttryck i att olika förväntningar och fördomar riktas mot män respektive kvinnor. I intervjuerna framkommer att det riktas högre förväntningar mot kvinnor och att män tillåts vara mera »laidback». Samtidigt uppfattas män som självklara ledare, medan kvinnor anses ha en mjukare stil.

I avhandlingens diskussionskapitel faller en hel del på plats. Författaren bygger en bro mellan arbetsvardag och skolledarskap med hjälp av genusperspektivet och visar att normalföreställningen om ledarskap bygger på prestation, effektivitet, måluppfyllelse och liknande. Därmed definieras exempelvis relationsarbete och omsorg ut. I denna avhandling blir istället rektors vardagsarbete, som bygger mycket på just relationsarbete, en och samma sak som ledarskap, men ett ledarskap definierat på ett annat sätt än inom den traditionella, genusblinda synen. Det är, konkluderar författaren, »lätt att mycket av det som sker i rektorers vardagliga verksamhet lämnas ouppmärksammat» om man utgår från en traditionell syn på ledarskap.

En av avhandlingens poänger beträffande genus, nämligen balansgången mellan att vara ledare och de förväntningar som riktas mot kvinnor och män, formuleras också här och jag vill inte undanhålla läsaren författarens formulering:

En kvinnlig rektor ska vara relationsinriktad, men inte på bekostnad av att vara handlingskraftig. I så fall betraktas hon som en »kärring». En manlig rektor ska ha auktoritet och vara tydlig, men det får inte ske på bekostnad av att vara demokratisk. Då uppfattas han som militärisk. (s 205)

I avslutningskapitlet formuleras också avhandlingens huvudpoäng, nämligen att relationer är ett helt centralt inslag i skolledarskap. I det sammanhanget konstateras också att den makt skolledare utövar måste bygga på tillit mellan ledare och ledda, vilket kanske kan låta självklart men som ofta inte uppmärksammas i till exempel den politiska diskursen om skolledarskap. Avslutningsvis illustreras hur relationerna får betydelse inom ramen för ett dynamiskt fält bestående av skolans delkulturer, emotioner, genus och mikropolitik.

Ett välbehövligt bidrag till svensk skolledarforskning

Josefin Brüde Sundins avhandling stimulerar till diskussion. Redan avhandlingens titel kräver klargörande. Vad menas med »en riktig rektor»? Riktig kan betyda många olika saker, till exempel adekvat, tillförlitlig, precis, ändamålsenlig, verklig och genuin. Man kan nog här ana en kritik av en normativ och visionär skolledarforskning och skolledardiskurs, som ofta verkar trivas bättre i det skolledarskap som möjligen skulle kunna utövas i framtiden än i nu existerande skolledarvardag.

Just vardagsperspektivet är i mitt tycke avhandlingens starkaste sida, det känns befriande icke-visionärt i en tid när allt, till och med en busstidtabell, är visioner och naturligtvis inte minst i relation till all slagordsmässig retorik om pedagogiskt ledarskap, utmanande ledarskap, förändringsledarskap etcetera – en retorik som verkar fungera som ett självspelande piano och förefaller alldeles oberörd av såväl samhällsförändring som de reella möjligheterna att utöva sådana önskade ledarskap.

Samtidigt tycks det mig som om det finns en spänning mellan avhandlingens vardagsperspektiv och dess mer strukturella genusperspektiv. Vardagsperspektivet innebär ju en successiv ökning av komplexiteten, medan strukturella perspektiv med nödvändighet innebär förenkling. Jag blir till exempel inte riktigt på det klara med vad författaren egentligen har att säga om förhållandet mellan skolans genusordning och det faktum att majoriteten av skolledarna i grundskolan är kvinnor? Kan en genusordning förändras i skolan eller måste hela samhället ändras? Vad slags empiri indikerar att det sker sådan förändring?

En annan viktig diskussion handlar om förhållandet mellan makt och tillit. Författaren skriver att i längden fungerar inte maktutövande som inte baseras på tillit. Det är nog sant, men samtidigt är det ett ganska obestämt påstående. Antagandet här är att det ska finnas tillit mellan ledare och ledda, men man kan väl också tänka sig att de ledda har tillit till den institution som ledaren representerar, medan de kan misstro ledaren? Det vore intressant att tillämpa en sådan diskussion på skolan och dess aktörer och ledare. Man måste nog också fråga sig hur länge »i längden» är?

Som nämnts är avhandlingens huvudpoäng att relationer är ett centralt inslag i skolledarskap. Skolledarforskningen och avhandlingens empiri motsäger inte denna slutsats, men jag finner den något allmän och den skulle ha kunnat fördjupas genom att författaren dragit nytta av befintlig relationistisk och interaktionistisk forskning, samt om forskning om sådana yrken som på en del håll kallas relationsprofessioner. Vidare hade det funnits anledning att

vikta rektors relationer, vilket det finns en ansats till i avhandlingen då rektors relationer med »de tunga namnen» på skolan anses viktigare än en del andra relationer. Denna analys skulle med fördel ha kunnat utvecklas.

Ledarskap ses i denna avhandling som konstruktion av enhet, ordning och mening och en sådan uppfattning har jag inga större problem med. Däremot saknar jag en del litteratur på området, till exempel om »sense-making» och om organisationens socialpsykologi. Samtidigt hade det nog varit en poäng att diskutera förhållandet mellan det tänka resultatet av skolledarskap och det som efter en rad studier framstår som ett ganska rörigt och ofokuserat ledarskap. Kan ett »konfetti-ledarskap» resultera i enhet, ordning och mening? Frågan som lurar runt hörnet är om skolledare verkligen förväntas leda skola eller om de mer har kommit att bli ett slags behållare för alla slags uppgifter som inte hör hemma någon annan stans? Man borde kanske också fundera över förhållandet mellan enhet, ordning, mening och ständiga skolförändringar, vilka dessutom ofta är i konflikt med varandra.

Blir då avhandlingens tre frågor besvarade? Vad rektor gör och hur ledarskapet gestaltar sig anser jag att avhandlingen visar, men varför-frågan blir så vitt jag kan bedöma inte fullt ut besvarad. Men poängen är nog snarare att den överhuvudtaget ställs.

Josefin Brüde Sundins avhandling är välskriven och ambitiöst upplagd. Redogörelsen för forskning om skolledarskap är bra. Ibland får framställningen en något impressionistisk karaktär och ibland utnyttjas inte existerande forskning som skulle kunna ha gjort avhandlingen bättre. Det skymmer emellertid inte avhandlingens styrka, som jag tycker är framställningen av rektorers vardag och vardagliga ledarskap. Den bild av rektorsarbetet som växer fram genom vardagsperspektivet skiljer sig i hög grad från olika mer eller mindre politiska retoriker om skolledarskap, där det exempelvis talas om pedagogiskt ledarskap, utmanande ledarskap och rektors roll i skolutveckling. På denna punkt ger Josefin Brüde Sundin ett bra och välbehövligt bidrag till svensk skolledarforskning. Dessutom illustreras den sprängkraft som vardagsperspektivet kommit att få i en skola, ja, i ett samhälle, där det inte längre verkar finnas behov av en koppling mellan vision och vardag.

STURE BRÄNDSTRÖM

Institutionen för musik och medier, Luleå tekniska universitet

Juvas Marianne Liljas – »Vad mån­de bli­va af dessa barnen?» En studie av David Björ­lings pedagogik och dess bakgrund i äldre sångundervisningstraditioner (Stockholm: KMH Förlaget, 2007)

I Marianne Liljas doktorsavhandling i musikpedagogik »*Vad mån­de bli­va af dessa barnen?» En studie av David Björ­lings pedagogik och dess bakgrund i äldre sångundervisningstraditioner* behandlas den sångundervisning som utövades av David Björ­ling i början av 1900-talet. Dessutom studeras hur hans sångundervisning kan placeras in i tidigare europeiska traditioner. David Björ­ling startade en sångskola där elevkärnan utgjordes av tre av hans söner: Olle, Jussi och Gösta. Alla blev sångare och Jussi blev som bekant en internationell megastjärna. I avhandlingen ägnas intresse åt alla de framträdanden som barnen gjorde i mycket tidig ålder tillsammans med pappan och inte minst hur de förbereddes musikaliskt och sångmässigt. Det var även andra barn och ungdomar och ett antal vuxna sångelever som deltog i David Björ­lings sångundervisning.

Avhandlingens syfte, metod och teoretiska infallsvinkel

Syftet med undersökningen är formulerat i termer av att skildra den sångpedagogik som David Björ­ling framförallt tillämpade på sina söner. En avgörande ansats sägs vara att härleda från vilka vokalpedagogiska och didaktiska traditioner David Björ­ling kan ha hämtat inspiration till sin barnsångsundervisning. Följande frågeställningar är aktuella i avhandlingen (s 6):

- Hur bedrev David Björ­ling sin sångundervisning?
- Hur bemöttes David Björ­lings sångpedagogik?
- Vilka vokalpedagogiska och didaktiska traditioner inspirerade David Björ­lings sångpedagogik?
- Vilken reception av europeiska och internationella didaktiska traditioner inom det vokalpedagogiska området har skett från mitten av 1800-talet fram till sekelskiftet 1900 och hur har dessa påverkat utvecklingen i Sverige?

I inledningskapitlet presenteras motivet och behovet att göra studien. Liljas konstaterar att den sångundervisning som David Björ­ling utövade i stort sett är outforskad. Det kan till dels förklaras av svårigheten att finna källmaterial om David Björ­ling. Däremot finns det en hel del litteratur om Jussi, där David figurerar i egenskap av världsstjärnans far. Av David Björ­ling själv finns endast häftet *Hur man skall sjunga* att tillgå samt vissa ofta citerade fraser om sångteknik. Data har i avhandlingsstudien inhämtats från ett antal biografier, Jussis och Göstas memoarer, tidningsartiklar, intervjuer med släktingar och sångelever, recensioner och inte minst tycks Jussi Björ­lingmuseet ha varit till god hjälp. Inspelningen med pojktrio som gjordes i USA 1920 är också en viktig klingande källa. I fråga om forskningslitteratur om David Björ­ling är en

C-uppsats i musikvetenskap allt som direkt redovisas. Däremot refereras till ett antal översiktsverk inom ramen för vokalpedagogikens historia.

Arbetets teoretiska grund är hermeneutisk; det rör sig om modern tolknings-teori där Hans-Georg Gadamer och Paul Ricoeur är de två namn som främst tas upp. Ricoeur sägs vara tyngst vägande i sammanhanget. Hans mimesis-teori ägnas rätt stort utrymme liksom hur man mer generellt kan se på sanning-begreppet utifrån ett hermeneutisk synsätt.

Vokalpedagogiken – en historisk bakgrund

I ett tämligen omfattande kapitel ger Liljas en historisk genomgång av europeisk vokalpedagogik. Den tar sin utgångspunkt i belcantotraditionen med rötter ända tillbaka till 1500-talets Italien. Ett genomgående drag i framställningen är de två utvecklingslinjerna italiensk respektive fransk sångkultur. Mer ingående intresse ägnas åt sångpedagogiken i Europa 1850–1900 och de två bärande traditionerna: Lamperti- och Garcíaskolan. Lampertiskolan beskrivs som »en empiriskt uppbyggd gehörmässigt traderad undervisningstradition vilande i kognitivt associerade principer» medan Garcíaskolan sägs vara »en vetenskapligt förankrad sångpedagogik med a priori uppställda teorier» (s 120).

I ett särskilt avsnitt behandlas sångpedagogiken i Sverige 1850–1900. Vi får en vokal lägesbeskrivning runt sekelskiftet 1900 med fokus på Kungliga teatern (nuvarande Operan) och Musikaliska Akademiens Musikkonservatorium. Fritz Arlberg och Algot Lange nämns av Liljas som två av de viktigaste namnen i de strider som utkämpades om vokala ideal. De sägs i avhandlingen förespråka en »naturlig» röst befriad från spänningar; vokalpedagogiskt närmast i linjen från Lamperti. Vid denna tidpunkt var påverkan från Tyskland och Richard Wagner påtaglig och enligt författaren kontrasterande i förhållande till det »spänningsfria» sångidealet.

David Björlings gärning

David Björling (1873–1926) härstammade från Hälsingland och i hans släkt var smed det yrke som nedärvdes över generationerna men det fanns också en stark sångartradition. David var själv smed och som så många andra svenskar under slutet av 1800-talet sökte han sin lycka i Amerika. Det råder en viss osäkerhet om vad som verkligen utspelades i USA, beroende på bristande trovärdighet i Davids egna framställningar och en viss släktmytologi. Det är dock belagt att han under en tid tillhört elevskolan vid Metropolitan Opera School samt att han, med Liljas ord, studerat Enrico Caruso; inte att han nödvändigtvis studerat för Caruso. Caruso blev dock som framgår på flera håll i avhandlingen en viktig vokal och vokalpedagogisk förebild för David Björling.

Att han studerat vid Musikaliska Akademien i Stockholm har dock enligt Liljas inte kunnat beläggas via elevlistor. Däremot står det klart att han hade ett sju månaders studieuppehåll i Wien hos en Franz Hagböck, en pedagog som intresserat sig för den gamla italienska sångskolan. Han tog vid hemkomsten lektioner för den svenske sångpedagogen Oscar Lomberg, som i sin tur var anhängare till den tidigare omnämnde Fritz Arlberg. Vid ett

framträdande med Göteborgs Orkesterförening 1912 fick David Björling ett högst positivt utlåtande av Wilhelm Stenhammar som var orkesterns dirigent. Nedanstående utsnitt ur rekommendationsbrevet ger en rätt god bild av David Björlings sångkonst och vokala ideal:

Bifallet var synnerligen livligt och enligt min mening fullt berättigat. Herr Björling besitter en ovanligt frisk och vacker, hög tenorstämman av utpräglad nordisk klangfärg, som han behandlar med den mest sympativäckande naturlighet, fri från all förkonstling och utan minsta anstrykning av den sentimentala tråkighet, som tyvärr alltför ofta plägar vidlåda svenska tenorer. Särskilt föredraget i Rigoletto-arian utmärkte sig för en rent italiensk verkande glans och brio. (s 222)

David Björling turnerade under en tid med ett operasällskap men i övrigt gick operakarriären dåligt för att inte säga helt överstyr. Orsakerna till detta är inte helt klarlagda men, som Liljas antyder, torde både musikaliska faktorer och vissa brister i vad som idag kallas social kompetens ha spelat in. Det fördes som sagt i början av 1900-talet en kamp på svensk botten om sångideal som kan ha spelat in och tydligen var David Björling inte så lätt att tas med i alla sammanhang.

Som någon form av kompensation eller kanske revanschlust satsade nu David Björling på sina barn och 1915 började den så kallade Björlingkvartetten sin verksamhet. Olle var då 7 år, Jussi 5 och Gösta 3 år. Tillsammans med sin far gjorde de ett stort antal konserter. Det finns flera fina foton i avhandlingen som visar hur gossarna stod och sjöng med pondus och för full hals. 1917 avled deras mor Ester, så David fick nu fostrans- och försörjningsansvaret för sina barn, vilket inte kan ha varit så lätt. Ester var piano- och sångkunnig och hade sannolikt en betydelsefull del i den musikaliska fostran som syskonen Björling fick i unga år.

1919–21 var kvartetten på turné i USA och gav en stor mängd uppmärksammade konserter och gjorde också en skivinspelning. Vid hemkomsten fortsatte turnerandet och David Björling startade sångskola i Örebro. Han gav också en sång- och talkurs i Leksand. Recensionerna som Liljas gått igenom var överlag positiva men det uttrycktes också oro över att pojkarna skulle förstöra sina röster. Det fanns även ett antal riktigt illasinnade recensioner som vittnar om strider inom det vokalpedagogiska fältet.

Hur var då David Björling som sångpedagog? Marianne Liljas har i sitt arbete funnit att han bör placeras in i den italienska tradition som emanerar från Lamperti. Att han planerade en resa till Italien med sina barn stärker denna tolkning. Tyvärr hann den inte bli verklighet eftersom Davids hälsa försämrades och han avled 1926. Den sångpedagogik som David Björling företrädde byggde enligt Liljas på det tidigare omnämnda naturliga röstidealet i kombination med omsorgsfull röstskolning. Idealet var en fyllig och varm röst, baserad på bröstklang.

Det gällde även hans söner redan från första början, något som väckte både förvåning och oro. Björling bröt på denna punkt med en väletablerad tradition med ljust klingande barnröster. För att nämna några andra karaktäristiska

drag i hans vokalpedagogik: andningens grundläggande betydelse, försiktighet med höjdläget initialt, exakthet i fråga om konsonanternas placering. Det som också blivit uppmärksammat är hans syn på målbrottsång; hans egna pojkar sjöng genom hela målbrottet.

Intressant är också den exceptionellt tidiga träning som han förespråkade och att han arbetade med imitationsteknik genom att låta barnen lyssna på goda förebilder. Ofta användes grammofoninspelningar av Caruso. Överhuvudtaget framställs David Björling i avhandlingen som en kunnig, engagerad och kreativ sångpedagog. Ett annat mer generellt personlighetsdrag som lyfts fram är sinnet för entreprenörskap, en inte oviktig egenskap när det gällde att marknadsföra och försörja sig själv och sina barn. Det riktas dock kritik i avhandlingen mot att den ensidiga satsningen på sönerns vokala utveckling ledde till att skolgång och bokliga kunskaper blev svårt försummade.

Mot slutet av avhandlingen konstateras att den undervisning som David Björling utövade har mycket gemensamt med Suzukimetoden: tidig start, imitation, gruppundervisning, inställningen att alla kan lära sig spela eller sjunga. Det finns alltså reformpedagogiska drag i David Björlings vokalpedagogik men som författaren framhåller saknas dokumentation, spridning och bredd för att till fullo uppfylla kraven på reformistisk pedagogik. Hans barnsångskola var därtill alltför familjär och isolerad.

I likhet med Suzukimetoden står mycket av de idémässiga grunderna till David Björlings pedagogik att finna i nyhumanismen. I sånghäftet *Hur man skall sjunga* återfinns vissa inslag om barnuppfostran mer generellt, något som i avhandlingen knyts till rörelsen »Gesang als Unterricht». Sången hade alltså inte bara ett egenvärde utan skulle fostra till disciplin, hälsa och odling av andliga värden.

Oppositionen i huvuddrag

Avhandlingen är omfattande (484 sidor) och vittnar om stora och gedigna kunskaper inom det vokalpedagogiska fältet. Liljas skriver med flyt och engagemang och boken är lättläst och intresseväckande. En svaghet är enligt min mening just formatet. Även om det ofta hävdas att hermeneutiska arbeten kräver mer utrymme än andra genrer, hade det varit till fördel med en rejäl nedkortning. För att ta ett exempel borde kapitlet om vokalpedagogikens historia som är 134 sidor långt ha publicerats separat. Som det nu är faller detta välskrivna och intressanta kapitel ur avhandlingsramen. Likaså borde det stora antalet upprepningar ha reducerats. En annan kritisk synpunkt som togs upp vid disputationen var att centrala begrepp som *didaktik* och *empiri* inte använts på ett stringent sätt. Arbetet bär i vissa stycken spår av tidsnöd, vilket inom parentes sagt inte är alltför ovanligt i dagens tidspressade forskarutbildning.

Möjligen hade jag förväntat mig att finna något centralt hermeneutiskt begrepp redan i syftet för att signalera arbetets teoretiska grundvalar; som exempelvis *förstå*, *förståelse*, *tolkning*. Bortsett från detta är syftet genomtänkt och motsvarar innehållet i avhandlingen. Vad som är viktigt och direkt avgörande är att Liljas i sitt skrivande på ett smidigt och påpassligt vis återkopplar till sina ontologiska och epistemologiska utgångspunkter. Det gör

arbetet konsistent och »den röda tråden» i framställningen är lätt att följa, undantaget det vokalhistoriska kapitlet.

Liljas gör vid några tillfällen intressanta teoretiska sidosprång mot kultursociologi, som jag gärna hade sett mera av. Det som beskrivs i avhandlingen är så påtagligt ett vokalkonstens fält som är i färd med att etableras, där viktiga värden står på spel. En eloge bör författaren ha för att så tydligt lagt tyngdpunkten vid den vokalpedagogiska sidan av David Björlings gärning och behandlat personliga och privata sidor mer som fond. Det framskymtar exempelvis att David hade liknande alkoholproblem som sedermera Jussi men det behandlas diskret och parentetiskt. I Yrsa Stenius läsvärda bok om Jussi Björling, *Tills vingen brister*, är alkoholismen ett huvudtema. Båda dessa författare behandlar dock underbarnsproblematiken på ett likartat sätt; det är svårt att försvara barnarbete och exploatering av barn.

Det är inte ovanligt att biografiskt inriktade arbeten tenderar att bli idolporträtt i stället för att ge bilden av en levande människa med brister, konflikter och motsägelsefulla drag. Liljas har lyckats bra med att finna en balans mellan idealisering och kritisk hållning. Ricoeurs kritiska hermeneutik har enligt min uppfattning använts klokt och genomsyrat tolkningarna på ett övertygande sätt. Denna avhandling om David Björling och hans sångundervisning fyller tveklöst en lucka i nordisk musikpedagogik. Juvas Marianne Liljas har skrivit in sig i en hermeneutisk tradition och lämnat ett viktigt bidrag till sångpedagogikens historia.

LENNART SVENSSON

Pedagogiska institutionen, Lunds universitet

Gunnar Jonsson – Mångsynthet och mångfald. Om lärarstudenters förståelse av och undervisning för hållbar utveckling (Luleå: Luleå tekniska universitet, 2007)

Gunnar Jonssons avhandling *Mångsynthet och mångfald. Om lärarstudenters förståelse av och undervisning för hållbar utveckling* handlar som undertiteln säger om lärarstudenters förståelse av och undervisning för hållbar utveckling. Huvudtiteln framhåller mångsynthet och mångfald som överordnat tema. Utgångspunkten i avhandlingen är att hållbar utveckling uppfattas som ett komplext begrepp, som skall begripliggöra en komplex verklighet. Denna verklighet och synen på den inbegriper mångfald på många olika sätt, även en mångfald i synsätt. Mångsyntheten uppfattas av författaren som nödvändig

och svaret på en komplexitet som inte kan fångas i några få begrepp eller begränsas till hittills utvecklade perspektiv.

Sedan 1980-talet har man i ökande utsträckning talat om hållbar utveckling som ett centralt begrepp, när det gäller samhällets strävan mot miljömässig uthållighet och social rättvisa. I olika internationella och nationella policydokument har betydelsen av hållbar utveckling slagits fast och utbildning har lyfts fram som en av samhällets viktigaste insatser i förändringsarbetet för en långsiktigt hållbar samhällsutveckling. I avhandlingen ges en utmärkt bakgrund när det gäller utvecklingen inom fältet och en väl vald inplacering av det egna arbetet i förhållande till tidigare forskning.

I Gunnar Jonssons undersökning kombineras två olika pedagogiska forskningstraditioner och perspektiv. Den ena traditionen är den fenomenografiska. Fenomenografin används, tillsammans med vidareutvecklingen i form av variationsteori, i förhållande till lärarstudenters uppfattningar och förhållningssätt, när det gäller hållbar utveckling och undervisning för hållbar utveckling. Den andra traditionen kallad det intentionella perspektivet, hämtad från Ola Halldén, Inger Wistedt med flera, används i förhållande till undervisningshandlingar med fokus på de intentioner som undervisaren har. Jämförelsen mellan fenomenografi och det intentionella perspektivet är delvis förenklad och något missvisande. Det finns mer överlappning mellan perspektiven än som framgår och också andra skillnader av betydelse än de som uppmärksammas. Författaren har ett relativt eklektiskt och instrumentellt förhållningssätt till teorier och teoriansknytningen har snarare karaktären av en teoretisk inramning än av teoretiska utgångspunkter som har styrt arbetet.

En första delstudie genomfördes med kursgrupper som gick en fempoängskurs i *Naturens och livets villkor* vid Luleå tekniska universitet. Kursen gavs vid flera olika tillfällen våren och hösten 2003. Vid kursintroduktionerna delades en enkät ut till samtliga närvarande studenter. Enkäten hade två syften; dels att ge information om vilka associationer som lärarstudenterna gjorde till hållbar utveckling, dels att fungera som urvalsgrund för en intervjustudie (Delstudie II). Svar på vad som skall vara hållbart vid hållbar utveckling grupperades i åtta områden, som grupperades i två domäner, den biofysiska naturen och samhällelig verksamhet. Av de 63% av lärarstudenterna (195 till antalet) som angav två eller fler områden var det 85% som anknöt till båda domänerna. Författaren menar att områdets komplexitet visar sig i förekomsten av flera områden och delstudie två syftade till att studera hur studenterna förstår denna komplexitet.

Delstudie II är en intervjustudie omfattande sammanlagt 21 intervjuer med 8 studenter. Syftet var att beskriva förhållningssätt till hållbar utveckling hos lärarstudenter, att förstå dessa förhållningssätt utifrån hur studenterna argumenterar samt att fånga komplexiteten i deras förståelse. Bland de studenter som svarat på enkäten vid en kursintroduktion valdes studenter som givit innehållsligt olika svar på vad som skall vara hållbart. Intervjuerna var samtal kring några olika teman. Analysen inriktades mot vilken helhet av innebörden i begreppet hållbar utveckling som studenterna uttryckte och vilka huvudsakliga delar eller aspekter som ingick i denna, och hur de relaterades till varandra. Utifrån aspekter som angavs och samband mellan dessa fokuserades på hur

förhållningssätt till hållbar utveckling kunde beskrivas. Dessa förhållningssätt förstods i sammanhanget av intervjun samt i förhållande till studenternas önsksningar, förväntningar och framtidsplaner.

När lärarstudenterna talade om hållbar utveckling talade de om olika delar av det som kan ingå i hållbar utveckling. Vid en närmare analys framgick att det de talade om kunde sammanföras till sju större områden: ekosystem, miljöproblem, resurser, handlingar, samhälle, kommande generationer och ekonomi. Likheten med beskrivningsområdena i Delstudie I var stor. Skillnaden var främst fördjupade och förtydligade innebörder i intervjustudien.

I analysen framkom två kvalitativt skilda sätt att förhålla sig till hållbar utveckling. Det ena kallas för *Handlingsrelaterat normativt förhållningssätt* och det andra för *Innehållsrelaterat normativt förhållningssätt*. I det handlingsorienterade förhållningssättet handlar det om att göra rätt saker, att något bör eller skall göras och om att ta ansvar. Utsagorna var ofta substanslösa och dåligt underbyggda. I det innehållsorienterade förhållningssättet handlar det om de naturgivna processer som genererar resurser och hur dessa kan bevaras och hur resurser fördelas. Det innehållsrelaterade normativa förhållningssättet är mer komplext och tycks innehålla två underkategorier, *resursfördelning* och *naturgivna processer*, vilket kunde ha uppmärksammas mer.

Komplexiteten i studenternas förståelse beskrivs som varierande i två avseenden: (i) komplexiteten i förståelsen av en aspekt eller ett område, *vertikal komplexitet*, respektive (ii) komplexiteten hos helheten av innebörden i hållbar utveckling, *horisontell komplexitet*. Relationen mellan vertikal och horisontell komplexitet kunde ha diskuterats mer. Utifrån analysen ges exempel på hur de individuella förhållningssätten ingår i individuella sammanhang av studenters specifika engagemang och intressen. Man får emellertid inte veta något om lärarkandidaternas inriktning i sin utbildning, vilket hade varit intressant. Det är tveksamt i vilken mening det som beskrivs är förhållningssätt och om det inte snarare handlar om tankar om hållbar utveckling.

En tredje delstudie genomfördes hösten 2005. Fem studenter valdes bland 120 studenter utifrån svar på en öppen fråga om världens vattenförsörjning i en enkät till studenter vilka läste sin sista kurs inom lärarutbildningens allmänna utbildningsområde. De deltagande studenterna fick i uppgift att under verksamhetsförlagd utbildning planera och genomföra en undervisningsserie om världens vattenförsörjning på ett sådant sätt, att deras elever fick möjlighet att utveckla en komplex förståelse för världens vattenförsörjning. De skolklasser som undervisades var en i Årskurs 2, en i Årskurs 3 och två i Årskurs 8 i grundskolan och en gymnasieklass (årskurs framgår inte).

Tre undervisningstillfällen spelades in för varje student. I resultatredovisningen presenteras viktiga iakttagelser när det gäller innehåll i förståelsen av vattenförsörjningen och hur detta innehåll behandlades av lärarstudenter och elever. De fem lärarstudenternas undervisning i de tre lektionerna presenteras i tidsordningen: introduktionslektion, mellanlektion och slutlektion. Lektionerna video- och ljudinspelades. Undervisningen delades in i mikroenheter baserat på när lärarstudenten bytte fokus och dessa sekvenser utgjorde

utgångspunkt i analysen. I ett andra steg fokuserades vilket lärandeobjekt som kom till uttryck.

Vid jämförelse mellan lärarstudenternas iscensättande av lärandeobjekt urskildes två huvudtyper av lärandeobjekt kallade *linjärt lärandeobjekt* och *integrerat lärandeobjekt*. Författaren diskuterar komplexiteten; dels inom förståelsen av delar inom vattenförsörjningen som objekt (vertikal komplexitet), dels av helheten av detta objekt (horisontell komplexitet), så som den uttrycks i undervisningen. Sedan redovisas den förståelse lärarstudenterna uttryckte i efterföljande samtal; dels av vattenförsörjningsfrågan, dels av undervisning, elever och kunskapsbildning. En skillnad i uppfattning av helhet mellan segregativ och integrativ helhetsförståelse redovisas. En segregativ förståelse tycks leda till iscensättande av ett linjärt lärandeobjekt och en integrativ förståelse till ett integrativt lärandeobjekt.

Lärarstudenternas kommentarer om undervisningen varierade till innehåll från de som fokuserade kunskapsinnehållet och elevernas kunskapsbildning till de som mest uppehöll sig vid allmänpedagogiska frågor och vad som utmärker god undervisning i allmänhet. När det gäller de studerandes intentioner med undervisningen är den variation som framkommer: att anpassa kunskapsinnehållet till eleverna, att föra ut kunskapen till eleverna, att föra in eleverna i diskursen och att utforska fenomenets komplexitet. Tänkandet om och intentionerna med undervisningen ingick i olika personliga projekt: att utveckla sig själv i sin lärarprofession, att vara NO-lärare och hysa omsorg om eleverna, att skapa variation i undervisningen, att åskådliggöra komplexiteten. Det ges en kort diskussion av hur den använda undervisningsmetoden, elevernas agerande, studenternas läroinriktning, samt elevernas ålder kan ha påverkat iscensättandet av lärandeobjektet. De stora skillnaderna i ålder och årskurs kommenteras emellertid nästan inte alls.

I avhandlingen berörs ett stort antal möjliga forskningsobjekt: undervisningsämnet hållbar utveckling, associationer till hållbar utveckling, förhållningssätt till hållbar utveckling, undervisningshandlingar med fokus på vattenförsörjning och många fler. Det blir inte tydliggjort varför de olika delstudierna och avgränsningarna ingår och hur de förhåller sig till varandra. Förhållandet mellan Studie I och Studie II å ena sidan och Studie III å den andra, när det gäller forskningsobjekt, borde ha klargjorts mera. Det är först i den tredje studien som förhållningssätt kommer klart till uttryck och då i förhållande till vattenförsörjning och inte till hållbar utveckling i allmänhet. Däremot används begreppet förhållningssätt huvudsakligen i Delstudie II, som snarare beskriver tankar om hållbar utveckling. Relationen till variations-teori i Delstudie III blir inte klargjord.

Vattenförsörjningen är ett väl valt exempel inom området hållbar utveckling. Det finns en tydlig styrning i formuleringen av uppgiften att undervisa om vattenförsörjning mot fokus på problem med vattenbrist. Det hade varit intressant att få diskutera vad detta kan ha betytt för resultatet och vad den alternativa möjligheten av en styrning mot ett resurstänkande snarare än ett problemtänkande kunde ha gett. Det finns också i arbetet en inriktning mot hållbarhet snarare än uthållighet vilket också kunde vara värt en diskussion.

I avhandlingen ges en bred och aktuell bild av forskning om undervisning inom området miljö och hållbar utveckling. Genom enkätstudien och intervjustudien får vi kunskap om mångfald och mångsynthet i lärarstudenters förståelse av hållbar utveckling. Genom observationsstudien med uppföljande samtal får vi kunskap om några lärarstudenters förståelse av och undervisning om världens vattenförsörjning. Studierna är belysande och tankeväckande. Avhandlingen visar på vikten av integration, av mångsynthet och mångfald i undervisning för hållbar utveckling och är ett värdefullt bidrag till en mycket behövlig utveckling av undervisningen i riktning mot mångsynthet och mångfald.

LENNART SVENSSON

Pedagogiska institutionen, Lunds universitet

Kristina Johansson – Broad entrance – vague exit. The trajectory of Political Science students through higher education into work life (Linköping: Linköpings universitet, Institutionen för beteendevetenskap, 2007)

Kristina Johanssons avhandling *Broad entrance – vague exit. The trajectory of Political Science students through higher education into work life* är en sammanläggningsavhandling bestående av fyra artiklar och en »kappa». Syftet med avhandlingen är att beskriva statsvetenskapsstuderandes erfarenheter, från början av studierna till och med ett år i arbetslivet: deras erfarenheter av utbildningen, föreställningar om det kommande arbetslivet och deras erfarenhet av arbetslivet. Författaren ser avhandlingsarbetet inledningsvis i sammanhanget av förändringar som sker inom den högre utbildningen och särskilt en förändrad kunskapssyn. Fokus i arbetet är på svenska statsvetenskapsstuderande, även om det i artikel tre görs en jämförelse med psykologstuderande och ingenjörstuderande samt i artikel fyra en jämförelse med polska statsvetenskapsstuderande.

Tre av avhandlingens studier har genomförts inom ramen för ett europeiskt projekt kallat »Students as journeymen between communities of higher education and work». I projektet fokuseras skillnader och förändringar i kunskapssyn och kulturer i utbildning och arbete samt de diskurser som formas i olika gemenskaper. I avhandlingens huvudtitel syftar den breda ingången både på motiven för att läsa statsvetenskap och ämnets karaktär och den vaga utgången på, att det inte finns några tydligt definierade yrken eller arbetsuppgifter efter utbildningen. I den teoretiska referensramen anknyts till begreppet »community of practice» hämtat från Wenger. Utbildningssammanhang ses som praktikgemenskaper som är med och formar individernas identitet och

»bana» genom studierna och ut i arbete. Övergången från studier till arbete ses som en fråga om att förflytta sig från en praktikgemenskap till en annan.

Den första studien skiljer sig från de andra genom att den inte ingår i EU-projektet och genom att den är en etnografisk studie av seminariet som undervisningsform medan de andra är intervjustudier. I analysen fokuserades på tre saker: turordningen i kommunikationen, innehållet i diskussionen samt varför man använde seminarieformen. Analysen visade att det fanns idéer om frihet och kontroll när det gällde turordningen, som var delvis motsägelsefulla (särskilt hos läraren).

Vad som framhålls mest är frågan om man skall utgå från studenternas eller lärarens frågor i undervisningen och examinationens roll i förhållande till dessa utgångspunkter. När det gäller seminarieformens funktion diskuteras särskilt spänningen mellan tanken om en fri diskussion och den funktion av examination och kontroll, som seminarierna visade sig ha. De förhållanden som lyfts fram är intressanta och viktiga men studien avviker från huvudtemat i avhandlingen, inte minst genom fokus på turordningen i sig, snarare än på förhållandet till kunskapsbildning. Studien kunde ha integrerats mer i avhandlingens helhet.

Den metodologiska ram som ges till intervjuundersökningarna är dels fenomenografi, dels diskursanalys. Analyserna gjordes i tre steg och innehöll tre lager. Det första steget var det fenomenografiska med fokus på individuella uppfattningar, som genomfördes för att sammanställa dessa uppfattningar på en aggregerad gruppnivå. Det andra steget och lagret var diskursanalysen, som byggde på den fenomenografiska analysen och i vilken man såg de uttryckta uppfattningarna och erfarenheterna inom ramen för relationer mellan studenterna och maktrelationer inom det institutionella sammanhanget, för att urskilja vilka diskurser som förekom i grupper och program. Det tredje steget och lagret kallas för social hermeneutik i vilket de tidigare resultaten ses i ett vidare socialt och kulturellt komparativt sammanhang för att ytterligare klargöra deras innebörd. Sättet att kombinera fenomenografisk analys, diskursanalys och social hermeneutik väcker flera principiella frågor som kunde ha diskuterats mer klagörande.

Den andra studien är en tvärgruppsstudie med intervjuer av en grupp nybörjarstudenter och en grupp som är i slutet av sina studier inom ett program för studier i statsvetenskap (och ekonomi). Intervjuerna handlade om studenternas syn på och erfarenheter av studierna och deras tankar om framtida arbete. Resultatet visar att nybörjarstudenterna såg på sina studier som ett bildningsprojekt, vilket också stämmer med uppläggningsen av studierna i början. Studenterna i slutet av programmet betonade aktivitet, kommunikation och argumentation som det viktiga, vilket stämmer med karaktären hos de senare delarna av utbildningen och undervisningen. När det gäller framtida deltagande i arbetslivet hade grupperna också mycket olika uppfattningar. Nybörjarstudenterna tänkte sig en roll som »vakthundar» kring demokratin, men utan några föreställningar om specifika arbeten. Studenterna i slutet av programmet tänkte sig en roll som tjänstemän som förser med information och underlag för politiska ställningstaganden och beslut och utgör ett mellanled mellan politiker och medborgare.

Studie III och Studie IV är longitudinella och innehåller intervjuer med samma grupp studenter i slutet av studierna och 15 till 18 månader efter studiernas avslutande. I Studie III intervjuades tolv studenter från tre olika program: statsvetareprogram, psykologprogram och maskiningenjörprogram. De intervjuades vid två tillfällen; dels under deras sista år i programmet, dels efter 15 till 18 månaders arbete. Övergången från studier till arbete beskrivs som en »bana» i två avseenden; dels när det gäller identitetsutveckling, dels kunskapsutveckling. Statsvetarna gick till mycket olika typer av arbeten, de flesta inom offentlig sektor men några till privata företag. De hade utvecklat en identitet som akademiker snarare än i förhållande till ett yrke. De uppfattade sig som uttolkare av lagar och regler, som förmedlare och medlare mellan politiker och medborgare. I kunskapsdimensionen uppfattade de sig som bärare av kunskap om det svenska samhällets struktur och funktion och av analytiska, kommunikativa och kritiska förmågor.

Alla psykologer som ingick i studien arbetade kliniskt. De uppfattade sig som hjälpare eller sociala ingenjörer och utmärkande för dem i detta arbete, enligt egen uppfattning, var förmågan att reflektera. De utgick från sin teoretiska kunskap i arbetet och upplevde en kontinuitet i övergången från studier till arbete. Ingenjörerna beskrev sitt arbete som en fråga om att beräkna och konstruera. Deras identitet var att kunna hantera komplexa teoretiska problem på ett flexibelt sätt. De menade att det finns ett typiskt och exklusivt ingenjörstänkande. De arbetade med väldefinierade uppgifter, som utgjorde delar av större projekt.

I Studie IV intervjuades studenter i slutet av sin utbildning i statsvetarprogram i Linköping respektive Gdansk och en andra gång efter 15 till 18 månader i arbete. Fokus i resultaten är på skillnaden mellan den svenska och den polska gruppen. Den sociala försörjnings- och välfärdssituationen är mycket olika i de två länderna och också möjligheten att få arbete i linje med sin utbildning. Mot denna bakgrund framhålls en skillnad i upplevelsen av övergången till arbetslivet, där de polska studenterna såg övergången som en fråga om mognad och att bli vuxen, vilket svenskarna inte gjorde. De polska studenterna uppfattade sig som en elit, fäste mindre vikt vid studierna och mer vid det sociala livet under studietiden, men förväntade sig samtidigt en stor utdelning av genomgången utbildning på arbetsmarknaden. Detta förhållningssätt hade stöd i universitetskulturen. Övergången från studier till arbete var dramatisk och i viss mån ångestladdad för de polska studenterna. Svenskarna tänkte om övergången i termer av en personlig utveckling, där tidigare erfarenheter format dem och utgjorde en resurs för fortsatt utveckling.

I diskussionen av de samlade resultaten om övergången från utbildning till arbete lyfts diskurserna om identitet och kunskap fram. Distinktionen mellan identitet och kunskap är emellertid ibland oklar. Karaktären hos statsvetarnas övergång till arbetslivet kontrasteras mot psykologernas och ingenjörernas. Psykologerna framstår som direkt förberedda för arbetet. Författaren menar att det fanns en diskontinuitet i övergången för ingenjörerna, att utbildningen ger legitimitet, men att en del av kunskapsbildningen i utbildningen får karaktär av ritual. Denna slutsats kunde emellertid ha underbyggts betydligt bättre.

Statsvetarna beskrivs som förmedlare och medlare med generativa färdigheter och en övergång till arbetslivet som innebär transformation och rekontextualisering av kunskap och färdighet. Detta innebär en viss diskontinuitet i övergången mellan studier och arbete, som finns både i den svenska och polska gruppen men ser mycket olika ut. De svenska studenterna uttryckte tillfredsställelse med studierna och gott hopp inför framtida arbetsliv medan de polska studenterna också var ganska nöjda med utbildningen men uttryckte ångest inför framtiden. De svenska studenterna hamnade i mycket olika arbeten men upplevde sin utbildning som relevant för sitt arbete. För de polska studenterna tycks det de lärt under studierna vara relativt irrelevant i deras kommande arbete.

Författaren lyfter fram förhållandet att förekomsten och betydelsen av allmänna färdigheter är så framträdande i resultatet. Hon anknyter till Bowden och Marton, som efterfrågar en mer integrerad studiegång, som stöder utvecklandet av studerandes förmåga att hantera ämnesspecifikt innehåll i yrkesmässiga situationer, vilket skulle innebära en omorientering från fokus på undervisning till fokus på lärande. Mot bakgrund av denna reflektion anknyts till Bolognaprocessen och målet om anställningsbarhet och att detta kräver inte bara allmänna färdigheter utan också förmågan att kontextualisera dessa.

Diskussionsavsnittet avslutas med att framhålla statsvetarutbildningens traditionella karaktär och inriktning på allmänna akademiska färdigheter. Detta ställs mot en aktuell trend att marknadsanpassa yrkesinriktade program mer mot yrkesspecifika behov. Slutsatsen är att denna trend kanske behöver balanseras med ett hävdande av de klassiska idealen om översiktiskunskap, kritiskt tänkande och argumentationsförmåga. Slutsatserna är något generella mot bakgrund av de skillnader mellan utbildningar som har beskrivits tidigare. De svenska statsvetarna framställs möjligen allt för positivt. Resultaten handlar mycket lite om praktikgemenskaper, vilket inte helt stämmer med den teoretiska utgångspunkten.

Avhandlingen bygger på en omfattande empiri, där de olika delarna ger viktiga bidrag var för sig och tillsammans. Det är värdefullt med den fördjupning med fokus huvudsakligen på en utbildning och grupp, statsvetarna, som är avhandlingens formulerade fokus. Detta fokus kunde ha genomförts mer konsekvent i »kappan». Samtidigt är bredden i materialet med jämförelserna med psykologer och ingenjörer liksom med polska studerande av stort värde. Sammantaget ger resultaten en värdefull belysning av ett mycket aktuellt och viktigt område.